

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРОДУКЦІЇ ПЕРЕРОБКИ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

**І.С. Сарафонова, аспірант
Вінницький національний аграрний університет**

Досліджено динамічні параметри розвитку ринку продукції переробки олійних культур в Україні. Встановлено структуру ринку за виробниками та видами продукції. Визначено рівень концентрації окремих субринків олійної продукції за допомогою відповідних показників.

Ключові слова: ринок, концентрація, олійножировий підкомплекс.

Олійножировий підкомплекс України є важливою складовою АПК держави і характеризується складною структурою, яка включає галузі національного господарства, які здійснюють виробництво, переробку, розподіл та перерозподіл олієвмісткої продукції. Переробна складова підкомплексу є важливим елементом харчової промисловості і значною мірою впливає на рівень продовольчої безпеки, валютні надходження від експорту, економічні результати та соціальну стабільність в державі. Стратегічне значення галузі і визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблеми державного регулювання ринку продукції олійножирового підкомплексу України є предметом дослідження багатьох вчених, що обумовлено складністю та важливістю галузі в структурі економічної системи держави. Серед вітчизняних вчених, праці яких вплинули на рівень дослідженості проблеми варто відмітити наступних: Бойка В.І., Гаврилюка В.М., Іваницької О.М., Капшука С.П., Корецького М.Х., Мордвінова О.Г., Побережної А.А., Саблука П.Т., Шпичака О.М., Юрчишина В.В. та інших. Проте окремі питання функціонування ринку продукції переробки олійних культур, особливо в аспекті його демонополізації та міжрегіонального розвитку потребують подальших досліджень.

Мета та методи дослідження. Метою зазначеного дослідження є вивчення структурних змін та динамічних характеристик розвитку ринку продукції олійножирової промисловості, встановлення рівня монополізації та передумов державного регулювання ринку. В процесі написання статті застосовувалися економіко-статистичні методи дослідження, зокрема монографічний, методи порівняння, кореляційно-регресійного аналізу, табличний та графічний.

Викладення основного матеріалу. Олійно-жирова галузь переробної промисловості чи не єдина, яка отримала зиск від державного регулювання в аграрній сфері, яке проявило себе у встановленні загороджувальних мит на експорт насіння соняшнику. Це одразу практично припинило його вивезення і сприяло відновленню промислового сектору підкомплексу. В результаті такої політики рівень виробництва олії в Україні виріс за 2000 – 2012рр. в 3,5 рази (рис. 1).

В структурі виробництва рослинної олії переважає соняшникова, що обумовлено як і митними обмеженнями на експорт насіння, так і сприятливою кон'юнктурою на світовому ринку, де реалізовується до 90% виробленої продукції. Разом з тим, Україна експортує значні обсяги сої та ріпаку в непереробленому

вигляді, що зменшує ефективність роботи олійножирового підкомплексу. Проте, наявні потужності переробних підприємств в Україні практично повністю завантажені і для збільшення рівня переробки інших олійних культур (крім соняшнику) необхідні значні інвестиції в їх розширення.

Рис. 1. Динаміка виробництва олії нерафінованої в Україні

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України

Обсяг виробництва олії визначається об'ємами переробленої сировини, її якісними характеристиками та рівнем розвитку техніко-технологічної складової переробних підприємств. За досліджуваний період (2007 – 2012рр.) істотно зросла кількість перероблених олійних культур в Україні (табл. 1).

1. Обсяги переробки олійної сировини олійнодобувними підприємствами в Україні, т

Сировина	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відхилення (2012 р. до 2007 р.)**	
							т	%
Соняшник	4607682	4042602	6335119	6734730	7216362	8419054	3811372	82,7
Соя	53951	95948	227205	381432	306599	388401	334450	619,9
Ріпак	48578	72952	4004	2287	26023	1411	-47167	-97,1
Льон	5353	1718	4012	1662	8144	7686	2333	43,6
Інші олійні*	0	6	2618	3812	3052	3467	3467	132,4
Разом	4715564	4213226	6572958	7123923	7560180	8820019	4104455	87,0

* 2007 – 2008рр. — ріжій, з 2009р. — гірчиця.

** відхилення по інших олійних культурах – 2012р. до 2009р.

Джерело: складено за даними Українського науково-дослідного інституту олій та жирів НААН України.

У 2012р. було перероблено на 32тис. насіння соняшнику більше, ніж було вироблено. Це обумовлено значними перехідними запасами сировини, яка зберігалась у виробників, посередників та переробних підприємствах.

В регіональному розрізі найбільший рівень виробництва олії спостерігався у

південних та східних регіонах України, де зосереджено і найбільші обсяги виробництва олійних культур. Практично 30% виробництва олії зосереджено у двох областях – Запорізькій (основні підприємства: ПАТ "Пологівський олійноекстракційний завод", ЗАТ "Запорізький ОЖК", ПрАТ "Мелітопольський ОЕЗ", ТОВ "Компанія Система") та Кіровоградській (ПАТ "Кіровоградолія", ПрАТ "Креатив", ТОВ "Відродження", ПП "Вікор і К"). Ще 50% виробництва олії здійснюється у 5 областях – Полтавській, Херсонській, Миколаївській, Харківській, Донецькій та Одеській. Досить розвинена олійножирова промисловість також у Київській, Вінницькій та Дніпропетровській областях, які виробляють разом 13% основної продукції галузі.

Як зазначалося вище, основним видом рослинної олії, яка виробляється в Україні є соняшникова, на частку якої припадало у 2008 – 2012рр. від 95% до 98,5% від валового виробництва масел. Тому територіальна структура виробництва соняшникової олії мало відрізняється від просторової організації переробних підприємств галузі в цілому (рис. 2).

Рис. 2. Сегментація регіонів України за обсягами пропозиції нерафінованої соняшникової олії у 2010 – 2012р., тис.т

Джерело: власні розрахунки за даними Українського науково-дослідного інституту олій та жирів НААН України.

Істотно меншим є виробництво рафінованої олії, більша частина якої реалізується на території України. Щороку в Україні в середньому вироблялося близько 590 тис.т. рафінованої олії, фасованої олії вироблялось в межах 300 тис.т., основна частка якої також рафінована.

Важливою складовою ринку продукції переробки олійних культур є ринок супутньої та побічної продукції (табл. 2).

2. Загальні показники виробництва продукції спеціалізованими олійнодобувними підприємствами в Україні, тис.т

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Темп росту, 2012 р. до 2007 р., %
Перероблено олійного насіння	4715,6	4213,2	6573,0	7123,9	7560,2	8820,0	187,0
Виробництво: - олії	2061,8	1782,0	2714,3	2954,4	3086,4	3629,1	176,0
в т.ч. рафінованої олії	н.д.	н.д.	537,3	559,5	589,9	593,7	110,5*
фасованої олії	371,8	375,0	310,0	314,3	336,2	284,7	76,6
- шроту (макухи)	1732,2	1550,3	2698,0	2978,9	3181,4	3678,8	212,4
- фосфатидного концентрату	4,5	4,4	5,0	5,8	7,0	6,7	149,7

* 2012 р. до 2009 р.

Джерело: розраховано за даними Українського науково-дослідного інституту олій та жирів НААН України.

Основною супутньою продукцією переробки олії є шрот та макуха, обсяг виробництва яких є близьким до рівня виробництва олії. Це високобілковий концентрований корм для всіх видів сільськогосподарських тварин, який входить переважно до складу комбікормів.

Загальна поживність макухи і шроту порівнюється до поживності зернових культур, але в них значно вищий вміст протеїну. За амінокислотним складом, біохімічною цінністю білки макухи і шроту відрізняються від зернових злаків більшим вмістом лізину, метіоніну, цистину, триптофану, кальцію та фосфору, вітамінів групи В.

Існує думка про нераціональність використання макухи та шроту лише на потреби тваринництва, оскільки знежирені шроти є вагомим резервом для отримання харчових білків, які є одним із нових видів харчових добавок, що можуть використовуватися в якості білкових збагачувачів продуктів харчування [1, 2]. Переважна частина українського шроту експортується за межі країни і користується стабільним попитом.

Важливу роль в харчовій промисловості відіграє така продукція переробки олійних культур як фосфатидний концентрат. Фосфатидний концентрат – це складна та цінна група полярних ліпідів. У харчовій промисловості його використовують для виробництва лецитину, у кондитерській та хлібобулочній промисловості. В сільському господарстві є високоенергетичним компонентом та джерелом ненасичених жирних кислот в комбікормах.

За оцінками експертів в Україні виробляється близько 10% від потреби у фосфатидному концентраті, тому існують значні можливості у диверсифікації виробництва олійно-жирових підприємств, що також істотно вплине на їх прибутковість.

У 2012 році було майже повністю використано (на 97,3%) можливості виробничих потужностей переробних підприємств, які займаються переробкою насіння соняшнику. За даними Українського науково-дослідного інституту олій та жирів Національної академії аграрних наук України загальні переробні потужності зазначених суб'єктів у 2012р. склали 8652,5 тис. т насіння соняшнику на рік (з них екстракційних заводів – 7144,7 тис.т, пресових заводів – 1507,8 тис.т) [3].

Постійне зростання попиту на рослинну олію змусило наростити потужності

переробних підприємств в Україні. Якщо у 2008р. загальні потужності по переробці олійної сировини склали 6076 тис.т, то у 2012 р. — уже 9748,7 тис.т, тобто ріст склав 60,4%. Дещо відрізняються від офіційних дані асоціації підприємств олійножирового підкомплексу "Укроліяпром", згідно яких за 2000 – 2011рр. переробні потужності вітчизняних підприємств по виробництву рослинної олії зросли у 3,2 рази (з 3,5 млн.т до 11,1 млн.т).

Істотно зросли (у 2,4 рази) обсяги виробництва на ЗАТ «Запорізький ОЖК» завдяки розширенню потужностей переробки та ГК «Кернел» (на 35%) за рахунок збільшення діючих потужностей на ПрАТ «Полтавський ОЕЗ – Кернел Груп» та ПАТ «Кіровоградолія» та введення в експлуатацію нового підприємства ТОВ «Бандурський ОЕЗ» [4].

Попри істотне зростання виробництва сої та рапсу їх переробка в середині країни досить обмежена, що обумовлено невисоким попитом та недостатніми потужностями. Щороку переробляється близько 25 – 30% вирощеної сої та 1 – 2% ріпаку. Технологічно більшість вітчизняних підприємств неспроможні переробляти ріпак і не зацікавлені у розширенні цих можливостей. Основою переробки ріпаку може стати альтернативна енергетика, але це потребуватиме державної підтримки, істотних інвестиційних вкладень, стабільного сировинного забезпечення за рахунок розширення площ посівів і високої врожайності ріпаку.

Історично найбільший досвід переробки ріпаку в Україні мають ПАТ "Вінницький ОЖК" та ПАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», які входять до промислової групи "ViOil" і технічно спроможні змінювати переробну сировину, залежно від потреби (рис. 3).

Рис. 3. Економічне середовище промислової групи "ViOil"

Джерело: <http://www.vioil.com/>

Переробні потужності соєвого виробництва є більш розвиненими. За 10 років (2003 – 2012рр.) їх розмір збільшився у 8 разів – зі 160 тис. т. до 1,3 млн. т., але рівень завантаження при цьому не перевищував 50% [5].

Характерною тенденцією є формування крупних холдингів, які функціонують на ринку олійних продуктів. Серед таких варто відзначити Кернел Груп, Cargill, Vioil та інші. Основною метою створення таких об'єднань є можливість здійснювати вплив на ринок готової продукції, зменшення витрат та боротьба з конкуренцією. Іншим шляхом підвищення власної ефективності, який застосовують суб'єкти підкомплексу є формування власної сировинної бази для задоволення потреб у олійній сировині та забезпечення безперебійного і ритмічного виробництва.

Найбільшим холдингом є Кернел Груп, який об'єднує 7 олійноекстракційних заводів, займаючи у 2012 р. 29,8% ринку олії в Україні (рис. 4).

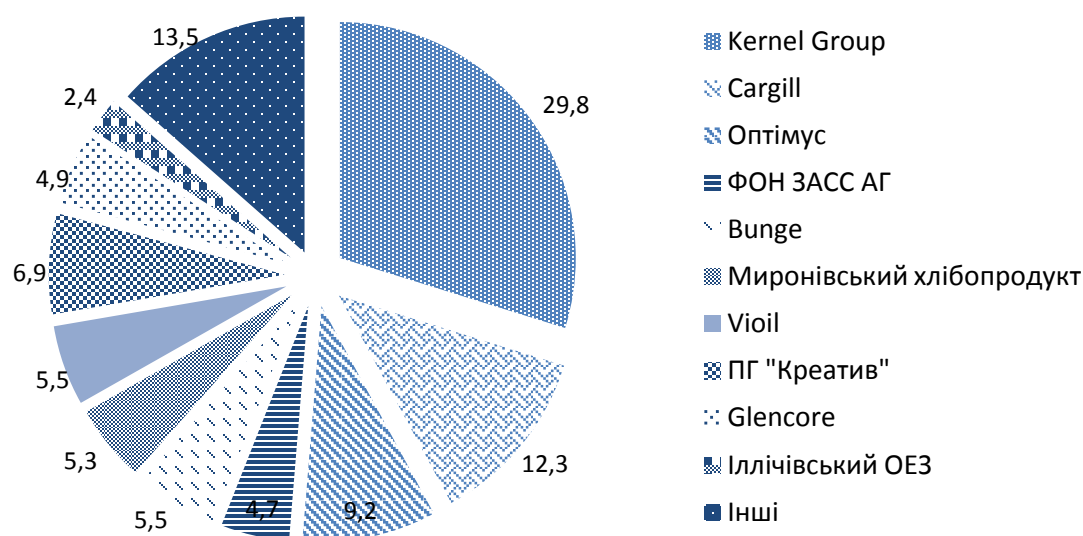

Рис. 4. Структура ринку олії в Україні у 2012 р., %

Джерело: розраховано за даними Українського науково-дослідного інституту олій та жирів НААН України.

Другим за розміром виробником є корпорація Каргілл, яка займала 12 – 14% ринку олії в Україні протягом 2010 – 2012рр. Розрахунок показників інтенсивності конкуренції на ринку олії свідчить про досить високий рівень його монополізації. Чотирьохдольний індекс концентрації ринку в 2012р. становив 56%, а восьмидольний – 79,2%.

Досить інформативним для оцінки інтенсивності конкуренції на ринку олії є використання такого показника, як Індекс Херфіндаля-Хіршмана (англ. Herfindahl-Hirschman Index або ННІ), який визначається як сума квадратів ринкових часток учасників і розраховується за такою формулою:

$$H = \sum_{i=1}^N s_i^2$$

де s_i — ринкова доля компанії i , а N — кількість усіх компаній.

Державний департамент юстиції США визначає ступінь концентрованості ринку таким чином [6]: індекс має значення нижче 0,1 (або 1000) — незначна

концентрація ринку; індекс має значення від 0,1 до 0,18 (або від 1000 до 1800) — середня концентрація ринку; індекс має значення вище 0,18 (або 1800) — висока концентрація ринку.

У 2012р. його значення для ринку олії становило 1328,5 од., що свідчить про відносно невисокий рівень концентрації ринку олії, що обумовлено великою кількістю учасників цього ринку.

Необхідно зазначити, що цей показник розраховано для ринку олії всіх видів, більша частина якої експортується за межі України, тобто цей показник є більш характерний для ринку пропозиції нерафінованої олії. Для внутрішнього ринку більш інформативним є розрахунок по рафінованій та фасованій олії (рис. 5).

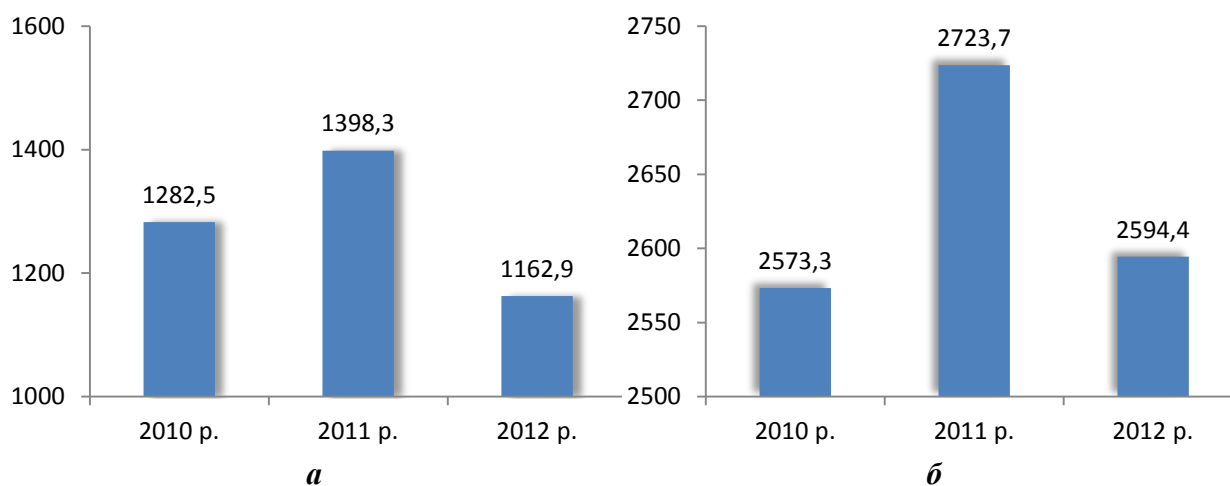

Рис. 5. Показник концентрації ринку рафінованої (а) та фасованої олії (б) в Україні згідно ННІ

Джерело: власні розрахунки за даними Українського науково-дослідного інституту олій та жирів НААН України.

Рівень концентрації на ринку рафінованої олії є близьким до відповідного показника ринку олії нерафінованої. Разом з тим, індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) для ринку фасованої олії є досить високим, що свідчить про його монополізацію. Дві холдингові компанії (Kernel Holding S.A. та ТОВ "Bunge Україна"), які виробляють дану продукцію, контролюють 65 – 70% ринку фасованої олії. Компанії "Bunge Україна" належить Дніпропетровський ОЕЗ, який виробляє фасовану олію під торгівельною маркою "Олейна" і займає 33 – 34% ринку. Kernel Holding S.A., володіючи 32 – 35% часткою ринку, виробляє фасовану олію на двох заводах – Приколотнянському та Полтавському ОЕЗ. Більшість бутильованої олії, що виробляється на підприємствах холдингу Kernel, продається під трьома відомими брендами: «Щедрий Дар», «Стожар» і «Чумак». Також певна частка продукції виробляється на замовлення для сторонніх торгівельних марок (наприклад олія соняшникова та оливково-соняшникова ТМ "Кама").

На ринку макухи та шроту ситуація схожа з ринком олії, оскільки вихід побічної продукції є близьким до рівня основного виробництва. На ринку фосфатидних концентратів спостерігається обернене становище, тобто ринок є монополізованим. В Україні станом на кінець 2012 р. функціонувало 5 виробників фосфатидних концентратів, з них 2 – випускали продукцію для кормових цілей, 3 – для харчової промисловості. Понад 50% ринку належало компанії ФОН ЗАСС АГ,

яка здійснювала виробництво на потужностях власного підприємства – Пологівського ОЕЗ, 37% ринку у групи компаній Оптімус (Запорізький ОЖК) та 7,5% у Kernel груп (Приколотнянський ОЕЗ).

Підприємствами олійно-жирового комплексу України виробляється також продукція з більш глибоким рівнем переробки і відповідно з більш високою доданою вартістю. До такої продукції відносять: маргаринову продукцію, майонези, соуси, спреди та жирові суміші, саломас (табл. 3).

3. Виробництво продукції переробки рослинної олії спеціалізованими жировими підприємствами в Україні, т

Продукція	2008р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	Темп росту 2012р. до 2009р., %
Маргаринова продукція	315,3	357,0	367,4	357,7	326,3	91,4
Фасована маргаринова продукція	45,2	46,5	41,2	38,9	36,6	78,8
Майонези та соуси	175,7	162,2	160,6	164,4	160,5	98,9
Спреди та жирові суміші	н.д.	69,0	56,4	55,4	52,0	75,3
Саломас	75,2	104,3	102,5	85,5	80,1	76,7

Джерело: розраховано за даними Українського науково-дослідного інституту олій та жирів НААН України.

Виробництво більшості видів продукції переробки рослинних жирів в Україні за період 2009 – 2012рр. істотно скоротилося. Винятком є виробництво майонезі та соусів. Нам вбачається, що основною причиною зменшення виробництва маргаринової продукції та інших жирів є падіння попиту на таку продукцію з боку населення з огляду на її небезпеку для здоров'я. Відомо, що маргаринова продукція, спреди та саломас містять багато транс-ізомерів жирних кислот [7]. Вплив трансізомерів на організм людини підтверджується науковими дослідженнями: вони порушують роботу ферментів, підвищують рівень холестерину в крові, спричиняють серцево-судинні, онкологічні захворювання, знижують імунітет, порушують обмін речовин [8]. Як свідчать дослідження, трансжири вдвічі небезпечніші для серця, ніж насичені жири [9]. Окремі підприємства взагалі відмовилися від виробництва подібної продукції. Так, у 2004р. Донецький маргариновий завод повністю припинив виробництво маргаринової продукції, переорієнтувавшись на випуск фасованої олії.

Перспективним для вітчизняних підприємств олійножирового комплексу є ринок продукції переробки олійного льону, на якому діють лише одиничні компанії, основними з яких є ТОВ "Факторія" та ПАТ "Ніжинський жировий комбінат", які переробляють до 95% олійного льону. Основними продуктами переробки льону на ринку є лляні олія та шрот. Основне застосування лляної олії має технічне призначення. Так, ПАТ "Ніжинський жировий комбінат" виробляє натуральну і синтетичну льяну оліфу марки «Оксоль», яку постачає в Німеччину, Росію, Латвію, Ірак і на внутрішній ринок України, а також лак на основі лляної олії, який застосовується при виробництві високоякісних фарб. Частина лляної олії поставляється до КНР згідно прямого договору між підприємством та одним з найбільших китайських хімічних концернів.

Льяний шрот має високі поживні характеристики, містить 31 – 39% протеїну і є цінним концентрованим кормом та додатковим джерелом білка. Але використання

його в Україні вкрай обмежене і відносно активно лляний шрот використовується лише в приватному секторі в районах його виробництва. Частина відходів переробки льону використовується в альтернативній енергетиці. Ніжинський жировий комбінат частину лляної побічної продукції використовує для самозабезпечення енергією, іншу – переробляє на паливні пелети, які експортує в країни Європейського Союзу.

Але, незважаючи на досить широкий спектр застосування льону і продуктів його переробки, підприємства України поки не виявляють значного інтересу до переробки даної олійної культури. Хоча з урахуванням кліматичних умов України має достатній потенціал для розвитку виробництва даної альтернативної олійної культури [10].

Висновки. Дослідження дозволило встановити стратегічне значення ринку продукції переробки олійних культур. Визначено, що ринок продукції олійножирової промисловості характеризується динамічним розвитком, але має певні структурні диспропорції, які потребують коректування за допомогою державного регулювання та інших керуючих впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ихно Н.П. О рентабельности глубокой переработки семян подсолнечника / Н.П. Ихно. Олійно-жировий комплекс. — Дніпропетровськ: ІА "Експерт-Агро", 2005. — №2. — С. 48 – 49.
2. Левчук І. В., Осейко М. І., Кіщенко В. А., Литвиненко О. А. Технологічні аспекти визначення і розподілу пестицидів в оліях, макусі та шроті // Восточно-Европейский журнал передовых технологий, 2013. — № 11 (66). — Том 6. — С. 41 – 42.
3. Олійно-жирова галузь України. Інформаційно-аналітичний бюлетень олійно-жирової галузі України та Російської Федерації. — Український науково-дослідний інститут олій та жирів НААН, 2013. — 112с.
4. Никитюк О.В. Сучасний стан та особливості функціонування підприємств олійно-жирового комплексу України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1679>
5. Гаркавенко Ю. Тенденції ринку сої. — <http://www.agro-business.com.ua/component/content/article/1367.html?ed=73>
6. Herfindahl-Hirschman Index. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/hhi.html>
7. Родак О. Я. Сучасні напрямки поліпшення споживних властивостей і якості маргарину / Обладнання та технології харчових виробництв. Збірник наукових праць. — 2012. — Вип. 28.
8. Пономарев П. Потенциальная опасность. Пути снижения содержания транс-изомеров жирных кислот в маргарине и жиросодержащих продуктах / П. Пономарев, А. Родак // FOOD Technologies & Equipment. — № 11 – 12. — 2010. — С. 20 – 21.
9. Івашків Л. Я. Основні принципи оздоровчого харчування Вісник Львівського інституту економіки і туризму Науковий журнал. — 2009. — №4
10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/111957#.UsyJtvRdVP9>

Одержано 29.05.2014

Аннотация

И.С. Сарафонова

Структурно-динамические характеристики развития рынка продукции переработки масличных культур в современных экономических условиях

Исследованы динамические параметры развития рынка продукции переработки масличных культур в Украине. Установлено, что основой перерабатывающей отрасли масложирового комплекса является переработка подсолнечника, доля которого в структуре потребленного сырья достигала в отдельные годы 99%. На мировом рынке реализуется до 90% продукции. Также из Украины экспортируются значительные объемы сои и рапса в виде сырья, что снижает эффективность работы масложирового комплекса. Исследованиями определена региональную структуру производства масла. Проанализированы уровень загруженности производственных мощностей и предпосылки к их росту. Установлена структура рынка по производителям и видам продукции. Определен уровень концентрации отдельных субрынков масложировой продукции с помощью четырех- и восьмиподольного показателя, а также индекса Херфиндаля-Хиршмана. Наиболее концентрированным является рынок бутилированного подсолнечного масла. Отмечается, что перспективными являются рынки продукции переработки сои и рапса, а также масличного льна, которые имеют существенные резервы роста.

Ключевые слова: рынок, концентрация, масложировой комплекс.

Annotation

I.S. Sarafonova

Structural and dynamic parameters of oilseeds product processing market in the current economic conditions

The dynamic parameters of the development of oilseeds product processing market in Ukraine are analyzed. It is determined that the basis for processing of fat and oil sub complex is industry of sunflower processing, whose share in the structure of consumed raw materials in some years reached 99%. In the world market up to 90% of production is sold. Significant volumes of soybeans and rapeseed as a raw material are also exported from Ukraine, which reduces the efficiency of the fat and oil sub complex. Regional structure of oil production is defined. The level of capacity utilization and preconditions for its growth are analyzed. The structure of the market by manufacturers and types of products are investigated. The level of concentration of individual submarkets of fat products using four- and eight-partite indicator and by the Herfindahl-Hirschman Index is calculated. The most concentrated market is market of bottled sunflower oil. It is noted that the most promising markets are markets for product processing of soybean, canola and oilseed flax, which have the significant potential for growth.

Key words: market, concentration, oil and fat complex.